

INHOUD

1	INLEIDING	9
2	NIKON, OLIFANT VAN DE PYRUSOVERWINNING	11
3	SURUS, FAVORIET VAN HANNIBAL	24
4	ABU' I ABBAS, SPROOKJESOLIFANT VAN KAREL DE GROTE	39
5	HANNO, TROETELOLIFANT VAN DE PAUS	58
6	SULEIMAN, GEËINDIGD ALS DUITSE SCHOENZOLEN	78
7	EMANUEL, DE OLIFANT VAN KUNSTENAARS EN KEIZERS	91
8	DON DIEGO, MET SPOTNAAM DOOR EUROPA	116
9	HANSKEN, KERMISOLIFANT DOL OP ALCOHOL	130
10	CASTOR EN POLLUX, PARIJS' KERSTMENU MET OLIFANT	153
11	JUMBO, MEESTERWERK VAN EEN OPLICHTER	166
12	TOPSY, OLIFANT OP DE ELEKTRISCHE STOEL	184
13	JENNY, OLIFANT MET PINHELM	197
	Bibliografie	210

1. Inleiding

In mijn professionele carrière van veertig jaar als buitenlandjournalist voor 'Het Belang van Limburg' is het me herhaaldelijk opgevallen hoe dieren internationale betrekkingen tussen landen kunnen bevorderen. Vanaf de jaren tachtig in de twintigste eeuw zette de Chinese Volksrepubliek haar reuzenkoala's in als politiek cadeau, eerst voor de Verenigde Staten en later zelfs voor België en andere landen. Paarden, honden, neushoorns en komodovaranen zijn eveneens naar het diplomatieke front gestuurd maar de indrukwekkendste pionnen waren toch wel de olifanten, die vanaf de oudheid tot het einde van de renaissance geregeld opdoken.

Deze ingevoerde slurfdieren hebben veel sporen nagelaten in de Europese geschiedenis hoewel ze van Afrika of Azië afkomstig zijn. De exotische ivoordragers kregen verbaasde blikken van kroniekschrijvers en nieuwsgierige geleerden. Iedereen vergaapte zich aan de grootste nog bestaande landdieren. Ze waren prestigedieren voor machtige koningen en keizers of pronkstukken van praalzieke pausen. Talloze keren zijn de dikhuiden afgebeeld door beroemde schilders en beeldhouwers.

In de oudheid functioneerden deze viervoeters als oorlogswapens of primitieve tanks om de vijand letterlijk te gaan verpletteren. Al snel ontdekten gewiekste handelaars de olifant als geldmachine, de exotische magneet voor een nieuwsgierig publiek dat geen idee had van het trieste lot van deze dikhuiden.

Voor het eerst zijn de uitzonderlijke verhalen samengebracht van twaalf olifanten die letterlijk naambekendheid verwierven doorheen de eeuwen.

De Griekse koning Pyrrhus dankte zijn pyrrusoverwinning aan de olifant Nikon. De Carthaagse generaal Hannibal joeg de Romeinen de stuipen op het lijf met zijn Surus. In onze contreien was Karel de Grote de eerste vorst die kon uitpakken met Abu'l Abbas, een geschenk uit de sprookjeswereld van Duizend-en-een-nacht.

In de vijftiende en zestiende eeuw haalde de Portugese kolonisator uit het Verre Oosten niet alleen gepeerde specerijen maar ook olifanten die voornamelijk als diplomatiek cadeau werden ingezet: Hanno moest de decadente paus Leo X gunstig stemmen, Suleiman en Emanuel waren pronkbeesten geschonken aan verwante Europese vorstenhuizen.

Met Hansken en Don Diego begon in de zeventiende eeuw de commerciële exploitatie van de olifanten die culmineerde in het treurige lot van Topsy en Jumbo. Even erg verging het Castor en Pollux: ze werden opgepeuzeld door hongerige Parijzenaren. Jenny was dan weer de laatste 'krijgsolifant' op Europese bodem: de Duitsers stuurden haar naar het front tijdens de Eerste Wereldoorlog in de Frans-Belgische grensstreek.

2. Nikon, de olifant van de pyrrusoverwinning

Koning Pyrrhus van Epirus (319-272 v.C) was een avontuurlijke vechtjas, die droomde van een groot rijk zoals dat van zijn achterneef Alexander de Grote (356-323 v.C.). Uiteindelijk verloor hij alles omdat zijn favoriete olifant Nikon panikeerde, Pyrrhus in het ontstane tumult een dakpan in de nek kreeg, van zijn paard tuimelde en onthoofd doodviel. Vandaag leeft hij voort in bijna alle talen met zijn 'pyrrusoverwinning' op de Romeinen, een zege die hij dankte aan zijn krijgsolifanten.

Zijn achterneef Alexander de Grote moest op zijn veroveringstocht herhaaldelijk de confrontatie aangaan met Aziatische krijgsolifanten. Hij veroverde er tientallen maar zette die dieren nauwelijks in, tenzij voor parades. Na zijn dood maakten zijn opvolgers niet alleen ruzie over de verdeling van zijn rijk. Zijn generaals Seleukos, Antigonos, Ptolemaios en anderen vochten ook om zijn kudde olifanten.

Een bruid in ruil voor olifanten

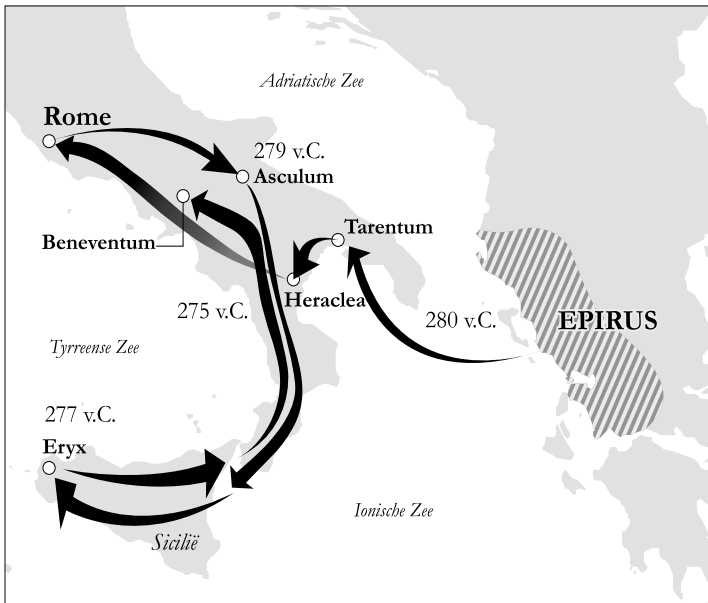
Een van de kleinere krijgsheren was Pyrrhus van Epirus, een chaotisch en primitief koninkrijkje dat destijds het zuidelijk deel van Albanië en het noordwesten van Griekenland besloeg. Hij kreeg of kocht enkele tientallen krijgsolifanten van zijn schoonvader Ptolemaios Keraunos, de koning van het naburige Macedonië. Ptomelaios had die dikhuiden in zijn bezit gekregen door zijn bondgenoot, koning Seleukos van Babylonië en Perzië, te vermoorden.

Die Seleukos (358-281 v.C.) had in 305 v.C. zijn dochter uitgehuwd aan Chandragupta (340-293 v.C.), de heerser van het Maurya-rijk, dat in die tijd noordelijk Indië plus een deel van de Himalaya-regio omvatte. In ruil voor de bruid én enkele oostelijke provincies van Seleukos' rijk gaf Chandragupta zijn schoonvader 500 oorlogsolifanten cadeau. Onder die olifanten bevond zich ook Nikon, die uiteindelijk bij Pyrrhus terecht kwam en de Epirotische vechtjassen in talrijke veldslagen diende.

Pyrrhus had in Griekenland en Macedonië al talrijke oorlogen, veldslagen en samenzweringen achter de rug. Van gevaarlijke avonturen kreeg hij nooit genoeg, zo oordeelde zijn latere biograaf, de filosoof Plutarchus (46-120 n.C.). Een nieuw avontuur wenkte toen de Griekse kolonisten in de Zuid-Italiaanse stad Tarentum (het huidige Taranto in de regio Puglia) de hulp van Pyrrhus inriepen. De Tarentijnen en andere Griekse steden in de Laars (Magna Graecia) voelden zich bedreigd door de Romeinse legers die oprukten naar het zuiden om heel Italië onder het gezag van Rome te brengen.

In het voorjaar van 280 v.C. stak Pyrrhus de Ionische Zee over naar Zuid-Italië. De rijke handelaars van Tarentum hadden schepen naar Epirus gezonden om Pyrrhus en zijn troepen (25.000 man voetvolk en 3.000 ruiters) naar Italië te loodsen. Volgens Plutarchus nam hij ook twintig olifanten mee. Waarom maar twintig van de ongeveer vijftig die hij bezat? Misschien waren het niet allemaal krijgsolifanten of waren er niet voldoende geschikte schepen. Het relaas van de overtocht, zoals genoteerd door Plutarchus, doet vermoeden dat een geschikt schip niet meer dan twee olifanten kon dragen. De expeditie kwam bij

de overtocht in een storm terecht waardoor schepen afdreven of met moeite de Italiaanse kust bereikten, zoals het schip met Pyrrhus.

Pyrrhus' expeditie in Zuid-Italië en Sicilië (© Bert Dillen)

Lucanische ossen

Uiteindelijk slaagden de andere expeditieschepen erin zich bij Pyrrhus te voegen. Het duurde niet lang of de eerste krachtmeting met de Romeinen kwam eraan. Bij Heraclea, zo'n 150 kilometer ten zuidwesten van Tarentum, verrasten de Romeinen (35.000 soldaten en 4.000 ruiters) onder leiding van consul Laevinus de troepen van Pyrrhus (32.000 man en twintig krijgsolifanten). De eerste dag van de confrontatie eindigde onbeslist; de tweede dag wierp Pyrrhus zijn olifanten in de strijd tot ontzetting van de paarden van de Romeinse cavalerie die op de vlucht sloegen en een chaos veroorzaakten in de eigen gelederen.

De olifanten waren uitgerust met een *howdah*, een soort zetel bovenop de rug van het dier. In oorlogsuitrusting was het een mini-fort bemand door strijders gewapend met lansen of met pijl en boog, die bovendien veel kabaal maakten door op de zijkant van hun platform te kloppen. Niet alleen de Romeinse paarden sloegen op hol, ook de soldaten die te korte zwaarden hadden om de olifanten te lijf te gaan. Ze gruwden van de onbekende monsters die op hen afstormden en alles en iedereen vertrappelden. Pyrrhus achtervolgde de vluchtende Romeinen niet omdat een van zijn olifanten gewond was en met zijn luid getrompetter de andere dieren in verwarring bracht. De Romeinse soldaten hadden nog nooit olifanten gezien, ze hadden er letterlijk geen woorden voor. Ze meenden dat het ging om lokale beesten en omschreven ze daarna dan ook als 'Lucanische ossen' (*boves Lucae*) naar 'Lucania', de toenmalige naam voor de regio die iets groter was dan het huidige Basilicata in Zuid-Italië.

Na de veldslag stuurde Rome Caius Fabricius, een gewaardeerde maar arme officier, naar Pyrrhus om te onderhandelen over de krijgsgevangenen. Pyrrhus probeerde de gezant om te kopen met goud 'als teken van vriendschap' maar de Romein weigerde. Toen hij de volgende dag opnieuw kwam onderhandelen had Pyrrhus iets anders bedacht. Hij had zijn grootste olifant (mogelijk ging het om Nikon) laten verbergen achter een doek, dat hij op een onverwacht moment liet weghalen. De reusachtige olifant sloeg zijn slurf uit naar Caius Fabricius en trompetterde schrikwekkend. De Romein keerde zich kalm om en zei met een lach: 'Uw goud maakte gisteren geen indruk op mij, en uw beest vandaag ook niet.'

De Tarentijnen herdachten Pyrrhus' olifanten op hun munten, zoals op deze stater: een man gewapend met pijl en boog berijdt een dolfijn, daaronder een olifant. Links het woord Taras, de Griekse naam van de stad.

Vrienden gesneuveld

Na de veldslag bij Heraclea bracht Pyrrhus de winter door in Tarentum. In de lente rukte hij op doorheen Apulië richting Rome maar bij het stadje Asculum (nu Ascoli Satriano) botste hij op een gigantische Romeinse troepenmacht. En toch won Pyrrhus weer, 'dankzij de furieuze kracht van zijn olifanten', zegt Plutarchus (21.7). De Romeinen hadden nochtans speciale strijdwagens ingezet met boogschutters en slingeraars die ook kraaienpoten moesten werpen om de poten van de olifanten te verwonden. Het haalde weinig uit.

Volgens Plutarchus had de confrontatie Pyrrhus weer veel doden gekost: 3.505 van zijn geharde Epirotische veteranen onder wie vrienden en generaals. Toen een van zijn manschappen hem feliciteerde met de overwinning, klaagde Pyrrhus: 'Nog zo'n zege tegen de Romeinen en we zijn geruïneerd', een verzuchting die later leidde tot de uitdrukking een 'pyrrusoverwinning'.

Pyrrhus besepte dat hij de krachtmeting met de Romeinen niet kon winnen en trok in de zomer van 278 v.C. naar Sicilië om de plaatselijke Griekse kolonies te beschermen tegen indringers uit Noord-Afrika, de Carthagers. Twee jaar lang probeerde hij, met wisselend succes, de Carthagers te verjagen tot hij door zijn veeleisend optreden het vertrouwen verloor van de Griekse gemeenschappen op het eiland. Plutarchus vertelt niets over een inzet van Pyrrhus' krijgsolifanten op het eiland.

Een nieuwe uitdaging wachtte al: de Tarentijnen smeekten opnieuw om zijn hulp. Pyrrhus stak de Straat van Messina over

maar werd aangevallen door de Carthaagse vloot en verloor talrijke schepen. Tot overmaat van ramp werd hij op Italische bodem opgewacht door de Mamertijnen, Italische huurlingen uit de regio Campanië met wie Pyrrhus op Sicilië al had gevochten. In de gevechten verloor Pyrrhus twee olifanten.

Met gebogen hoofd

Die verliezen stopten de Griekse vechtjas niet. Hoewel zijn manschappen fors waren uitgedund en vroegere lokale bondgenoten afhaakten, trok Pyrrhus in 275 v.C. in de buurt van Maleventum voor de derde keer op tegen de Romeinse troepen, dit keer onder leiding van consul Manius Curius Dentatus. Met zijn 'meest agressieve olifanten' (aldus Plutarchus) stuurde hij zijn troepen 's nachts door een bos voor een verrassingsaanval op het Romeinse kamp.

Volgens de Grieks-Romeinse auteur Dionysios van Halikarnassos (eerste eeuw v.C.) zette Pyrrhus negentien olifanten in maar verliep de veldslag toch minder gunstig voor hem. De Romeinen, die de olifanten vooral met pek en vuur bestreden, slaagden erin een olifantenjong te verwonden waarop de moeder woest werd en de eigen manschappen vertrappelde. De chaos bij de Grieken werd nog groter toen de Romeinen ook nog twee olifanten konden doden. Acht andere olifanten konden ze afzonderen van Pyrrhus' troepen waarna de mahouts, de menners van de dikhuiden, zich én de dieren overgaven.

Met vier van die olifanten trok Manius Curius Dentatus in 275 v.C. in triomf door Rome om zijn overwinning op de Grieken te vieren. Het werd een groot volksfeest in Rome: eindelijk zagen

ze die exotische en gigantische dieren in het echt. Ze vormden bovendien het bewijs dat de Romeinse troepen voortaan alles aankonden. Volgens de Romeinse geschiedschrijver Florus stapten de olifanten met gebogen hoofd en beseften ze dat ze krijgsgevangenen waren. Over hun vaste begeleiders wordt niets gezegd.

Wat er met de vier slurfdieren gebeurde, is nergens beschreven, maar wat later zijn gevangengenomen 'vijandelijke' olifanten onder grote belangstelling afgeslacht in het Circus Maximus in Rome. Tal van historici houden de Romeinen verantwoordelijk voor het uitsterven van de Noord-Afrikaanse olifant: de dieren werden massaal voor het plezier gedood tijdens de *venationes*, bloedige arenaspelen die wijdverspreid waren in het Romeinse rijk.

Na de overwinning op Pyrrhus veranderden de Romeinen de naam van Maleventum, die deed denken aan *malum eventum* (slechte gebeurtenis) in Beneventum (*bonum eventum*: goede gebeurtenis). Beneventum maakte een eind aan Pyrrhus' droom van een Groot Griekenland. Eind 274 v.C. keerde hij terug naar Epirus met 8.000 infanteristen, 500 ruiters en enkele olifanten.

Capena-bord

De olifanten van Pyrrhus zijn ettelijke keren vereeuwigd door de Romeinen zelf. Het mooiste voorbeeld is het Capena-bord, in 1913 gevonden in een necropolis nabij Capena, vijftien kilometer ten noorden van Rome. Daarop is een vrouwtjesolifant afgebeeld met haar kalf en op haar rug vastgesjord een toren met twee soldaten; in de hals zit de *mahout*, de olifantenmenner. De kleine oren wijzen erop dat het Aziatische olifanten zijn.

Vermoedelijk werd het bord (gedateerd rond 300 v.C. en bewaard in de Villa Giulia, het nationaal museum voor Etruskische kunst in Rome) gemaakt na de Romeinse overwinning in Beneventum in 275 v.C.. Vreemd is wel dat de olifant slagstanden heeft hoewel de vrouwtjes van de Indische olifant die niet of nauwelijks hebben. Specialisten menen dat de ontwerper van het bord de olifanten van Pyrrhus moet hebben gezien en zo onder de indruk was van de slagstanden dat hij ook de vrouwtjes voorzag van ivoren verlengde snijtanden.

Daarnaast bestaat er een gelijkaardig bord in 1962 gevonden bij het Corsicaanse Aleria, destijds de grootste Romeinse stad op het eiland; het bord is te bewonderen in het plaatselijke museum.

Het Capena-bord: Aziatische olifant met haar kalf. (© Villa Giulia, Rome via CC BY 4.0)

Pyrrhus' olifanten staan ook op een muntstuk van Tarentum en een *aes signatum*, een primitieve rechthoekige bronzen munt met beeltenis aan weerszijden, onder meer van een olifant en aan de andere kant een varken, vermoedelijk een verwijzing naar de slag bij Asculum (279 v.C.) waarbij de Romeinen met succes brandende en gillende varkens inzetten tegen Pyrrhus' dikhuiden, die in paniek sloegen.

Een *aes signatum* met de afbeeldingen van een olifant en een varken, bewaard in het British Museum in Londen.

Zilveren denarius van Caecilius Metellus Caprarius, 125 v.C. (© Museo Civico Archeologico Etnologico di Modena)

Fatale dakpan

Na zijn aftocht uit Italië bleef Pyrrhus op het oorlogspad: hij joeg de Macedonische heerser Antigonos II Gonatas, nochtans een jeugdvriend, op de vlucht en ging zich dan mengen in familieruzies in de steden Sparta en Argos. Met 25.000 infanteristen, 2.000 ruiters en 24 krijgsolifanten trok hij in de lente van 272 v.C. de Peloponnesos binnen. Enkele van die olifanten waren in dienst van Antigonos maar de mahouts waren tijdens een gevecht met hun dieren overgelopen naar Pyrrhus.

Volgens Plutarchus verraadde de grote troepenmacht dat Pyrrhus meer wou dan hulp bieden. Hij had de verovering van heel het schiereiland voor ogen, maar moest afdruipe bij Sparta door hevig verzet. Voor Argos kreeg hij hulp van een groepje bondgenoten die op een nacht een stadspoort openden.

De aanval op de stad Argos werd Pyrrhus fataal. (© Bert Dillen)

En dan maakte de briljante bevelhebber een grote fout. De stadspoort was laag, maar Pyrrhus stond erop om olifanten mét *howdah* binnen te loodsen. Ze namen de zeteltorens af buiten de stadsmuur van de olifanten en maakten ze binnen de muur weer vast, maar dat zorgde voor zo'n kabaal dat inwoners wakker schoten en alarm sloegen.

Tot overmaat van ramp waren de straten zo smal dat de olifanten nauwelijks konden manoeuvreren. Toen Pyrrhus dat merkte blies hij de aftocht. Een boodschapper moest zich haasten om Pyrrhus' zoon Helenos, die met een deel van de troepen en van de olifanten buiten de stadsmuren was gebleven, bevel te geven niet meer manschappen de stad in te sturen en een deel van de stadsmuur te laten slopen door de olifanten. Blijkbaar werd het bevel verkeerd overgebracht of verkeerd verstaan: Helenos stuurde juist meer strijders én olifanten door de lage poort. Het werd een gigantische chaos waarvan de verdedigers van de stad gebruik maakten om de indringers te bestoken. De *mahout* van Pyrrhus' favoriete olifant, Nikon, viel gewond van het dier waarop de trouwe dikhuid zijn verzorger probeerde te redden, hem met zijn slurf overeind trok, over zijn slag tanden legde en woest naar buiten probeerde te stormen. Ook andere olifanten vertrappelden in paniek hun eigen manschappen.

Pyrrhus raakte in het gewoel lichtgewond door een speer die zijn borstplaat doorboorde. Volgens het relaas van Plutarchus werd hij daarna in zijn nek getroffen door een dakpan, geworpen door een oude vrouw vanaf het belendende gebouw. Door de klap raakte zijn gezichtsvermogen vertroebeld en viel hij van zijn paard. Zopyrus, een soldaat van Antigonos, kapte het hoofd af van de hulpeloze Pyrrhus.

Dikke teen

Antigonos toonde zich weinig verheugd over de dood van zijn tegenstrever, liet het lichaam opbaren en vervolgens cremen met veel eerbetoon. Volgens Plutarchus leidde dat tot een bizarre verrassing: na de verbranding bleef Pyrrhus' grote teen van de rechtersvoet intact, dezelfde teen waarmee hij in zijn jonge jaren depressieve mensen geneesde door hun milt ermee te masseren nadat hij een witte haan had geofferd aan Asklepios, de god van de genezing.

De Griekse geschiedschrijver Pausanias (2.20.4) vermeldt nog dat Antigonos ter ere van Pyrrhus een monument liet oprichten, versierd met afbeeldingen in bas-reliëf van zijn olifanten. Volgens een legende hongerde zijn troeteldier, een adelaar, zich dood op zijn graf. Wat gebeurde er met Nikon en de andere olifanten? Die werden waarschijnlijk (weer) opgenomen in het leger van Antigonos.